

EL BALL DELS DIMONIS: D'ENTREMÈS A GRESCA.

Albert Carvajal Mesquida i Antoni Gomila Grimalt

Resulta impossible afirmar des de quan els manacorins començaren a celebrar la festivitat de sant Antoni al carrer¹. Si més no, sabem que la tradició de sortir a festejar el sant i divertir-se és ben antiga. Així ens ho demostra un ban de l'any 1858 que comença dient: "*Siendo desde MUY ANTIGUO costumbre en este pueblo el día de San Antonio echar a volar petardos...*" Aquest "*muy antiguo*" de mitjan segle XIX ens evidencia clarament que les festes de carrer en honor al sant anacoreta són un costum manacorí de fa moltíssims d'anys.

Un dels elements més característics i propis de la festa són la colla de dimonis. La referència més antiga que tenim d'aquesta figura es remunta al segle XVIII, si bé aleshores participava a les festivitats de l'Assumpta i de sant Joan de juny formant part de la dansa dels Cossiers. Com exemple podem citar:

---

¹ Vegeu CARVAJAL, Albert; LLITERAS, Joan; GOMILA, Antoni: **Sant Antoni a Manacor: una tradició que perdura**. Col. Fanal de Sostre, núm. 3. Manacor. 2004.

-1705: "Mes li admetem 14 sous 6 diners a pagats per la roba i fer la vesta del diable boyet per los cossiers".

-1783: La capella de l'Assumpta es descarrega una lliura "por el vestuario del representante el demonio".

Malauradament, no disposam de documentació que ens permeti saber si en el segle XVIII ja hi havia els dimonis de sant Antoni, que són documentats per primera vegada a les acaballes del XIX. A la revista «L'Ignorancia» número 190 del 27 de gener de 1883 es pot llegir la següent crònica:

¿Heu vist may sa manera de fé festa à Sant Antoni que tenen es manacorins? ¿No? Vaitx à contarvoshó. Animació, molta. Música, també. Gent, moltíssima. Bestiá, en gran. Fins aquí tot va bé; però lo que trobam que s'hauría de desterrá del tot, son tants de tròns com tiran per baix de ses atlòtes, cremantlós qualque vegada ses faldetes y es vestit. Axò es un poch bárbaro y perteneix més à n'es gènero ervissench qu'à n'es mallorquí. Lo que tampoch mos agrada massa va essê ets encalsos que donan els dimònis à ses famelles fadrines de la vila. Son d'un gènero més que grotesch sobre tot ses de devés es Barracá. Si representan ses tentacions del gloriós Sant, procurau no dexarló de vista; y sobre tot, si teniu una mica de sentit comú no li doneu sa botella de s'aygordent, quant heu begut, perque begui es qui fa de Sant. Ja veys, dimònis, qu'axò es un mal exemple que donau à tothom, y qu'es sa tentació en que més aviat cau à cada instant. Valga que ja han comensat es derrés dies.

Sobra qualsevol comentari de l'interès d'aquest text.

D'aquí passam al 1895: el 31 de desembre es pagaven 4 pessetes "por la ropa para los vestidos de los demonios y coserlos". Aquesta referència ens demostra que es feren uns vestits nous de dimoni. L'any següent, el 1896, trobam una despesa de 4 pessetes "por pintar los vestidos de los demonios" i 26 pessetes "para la orquesta y cantores, San Antonio y demonios". A partir d'aquesta primera data, la comitiva és present any rere any, tal i com ens ho demostren les referències següents extretes dels llibres de l'Obreria i de la premsa d'època:

-1897: El 25 d'abril es paguen 2'50 pessetes "por recomposición del demonio".

-1898 (I): S'anota un descàrrec de 5 pessetes "para el antifaz o careta de S. Antonio y los tres vestidos demonios". Aquesta cita és la primera que tenim que ens parla sobre una careta de sant Antoni i

que els dimonis eren tres. El 28 de desembre del mateix any es fa efectiu un deute de 10 pessetes "por limpiar los 4 cuadros, por repintar la careta de S. Antonio y vestidos de los demonios y por restaurar la figura pequeña de S. Antonio".

-1898 (II): "Con gran solemnidad celebrese ayer la fiesta de San Antonio, anteayer noche cantáronse solemnes completas en las que tomó parte la Capella Manacoreense y ayer la misma en el oficio mayor cantó la misa de Victoria. Por la tarde procediose a la bendición del ganado, siendo admirable el orden que reinó en la misma, no habiendo que lamentar, gracias á las disposiciones de nuestra primera autoridad, ninguna desgracia. Contribuyó al mayor lucimiento del acto el buen tempero que reinaba, pues las torrenciales lluvias que desde la semana pasada vienen cayendo sin interrupción cesaron poco antes de la fiesta. Por la noche salieron á bailar por la población los clásicos Sant Antoni y es dimoni y el mayor de estos proporcionó los correspondientes sustos entre las jóvenes y gente menuda, arrancando a unas y otra los consiguientes gritos. C." [La Almudaina. Núm. 3727].

-1905: Entre les despeses de la festa s'anota una de 15 pessetes "por cuernos y careta para el demonio mayor".

-1916: 16'50 pessetes "por recomponer los demonios".

-1917: 28 pessetes per fer els vestits dels dimonis.

-1923: 10 pessetes "por arreglo de las caras de los demonios".

-1925. 437 pessetes "colecta por la población (demonios)".

Molt més interessant resulten dues fotografies de principi de segle XX de la colla dels dimonis manacorins. En aquestes imatges surten sant Antoni, el dimoni gros, els dos dimonis petits, el baciner, sonadors, cantadors i obrers. Comparant la carota del dimoni gros d'aquestes fotografies amb la carota actual, hom se n'adona que són molt semblants. Possiblement la que surt avui en dia sigui una restauració de l'antiga.

Antic Dimoni Gros

Segons una entrevista que el setmanari "A tota plana" del 18 de gener de 1984 feia a Joaquim Fuster (cal recordar que aquest home restaurava i repintava carotes, així com també en feia de noves), el nostre dimoni gros tenia aleshores entre 125 i 130 anys (cosa que ens situaria cap al 1854). I a més, afirma que l'obrà el músic i compositor manacorí Sebastià Ribot. Podria ser que l'autor fos mestre Ribot, però en Joaquim s'equivocà amb l'edat de la carota ja que Sebastià Ribot nasqué el 1841 i difícilment amb només 13 o 14 anys l'hagués poguda fer.

Per altra banda, testimonis orals que conegueren en Joaquim Fuster ens han assegurat que li havien sentit a dir que la carota del dimoni gros, feta exclusivament per a Manacor, era obra del seu pare en Bartomeu Fuster Pomar (à) "Tomàtigo", nascut el 1878. No de bades, sabem que el 17 de gener de 1920 cobrava 20 pessetes per haver fet una carota nova per al dimoni gros de Son Negre.

Arribats a aquest punt, la teoria més probable és que mestre Ribot en fos l'autor del disseny i que Bartomeu Fuster l'obrà, aconseguint l'aspecte actual després de diferents restauracions. Tot plegat, però, són hipòtesis que avui tenen ja difícil resposta. El que es pot afirmar amb seguretat és que les banyes són idèntiques. Podria ser que aquestes banyes i la carota fossin les que es compraren l'any 1905 tal com ens diu aquella referència que hem dit abans: 15

pessetes "por cuernos y careta para el demonio mayor". Si fos així, estaríem davant una carota que l'any 2005 complí el seu primer centenari.

Capta de Sant Antoni, Any 1916

Des de finals del segle XIX la colla restà formada per quatre persones. Una vestida de sant Antoni, amb capa llarga a la manera dels antics ermitans. Duia careta amb barba blanca i un llibre a les mans. El dimoni gros tenia el cap cobert amb una feresta carota i anava vestit amb roba de sac adornada amb una vistosa faixa vermella, alhora que sostenia a una mà un gran garrot amb el qual copejava en terra seguint la música. Els dos dimonis petits també vestien roba de sac decorada amb dibuixos geomètrics i animals. Destacava la corda que duien passada per la cintura i de la qual penjava un picarol a la part del darrere. Les caretes eren de tela i no imposaven tant de respecte com les del seu cap. Portaven bastons no tan gruixats.

El grup (acompanyat de cantadors, sonadors i el baciner) sortia de ca l'obrer major per recórrer els carrers del poble. Al compàs de la música, els Dimonis executaven el seu rítmic ball enrevoltant el sant, el qual, immòbil i immers en la lectura, no els feia cas. Quan sant Antoni feia el senyal de la Creu, els Dimonis fugien i la dansa acabava. La gent entregava aleshores una petita quantitat de doblers que era utilitzada per fer front a les despeses de la festa, i els dimonis aprofitaven per espantar els al·lots i fer córrer les dones. Val

la pena reproduir la descripció que de la festa i els dimonis féu Jaume Vidal Alcover recordant els seus anys joves²:

«A Manacor es feia, i es fa encara ara, una revetla que sempre recordaré, i que em plau evocar pels lectors forans. El vespre, a entrar de fosca, sortien al carrer una colla de dimonis petits, presidits pel Dimoni Gros, i es posaven a ballar a l'entorn d'un homenet de cara blanca i plàcida, barbata curta, un gaiato amb la mà esquerra i un llibre amb la dreta, que anava llegint, llig que te llig, sense aturall ni reparar en els bots de la dansa, ni en les carusses i jutipiris dels dimonis que l'enrevoltaven; aquests ballaven al compàs d'una cançó, una glosa, que ells mateixos cantaven, acompanyats per un violinet i un guitarró:

Sant Antoni gloriós,
de Viana anomenat,
siau nostro advocat,
de tot perill guardau-mós.

Però ells deien "de Diana" i "nostro sinvocat". La tonada feia repetir la darrera paraula del primer vers, "gloriós", i després del segon feia "ai, nomenat!" i també en acabar, que repetia el darrer vers i el final: "ai, guardau-mós!". En haver cantat feien por amb gesticulacions i senyes de voler posar les mans damunt sant Antoni, però aquest feia el senyal de la creu i tots queien en terra. Ballaven pel carrer, davant diverses cases, i quan el ball s'acabava la colla infernal feia por a les criatures, i n'hi havia de literalment aterritzades davant la cara feresta, vermella i negra, i el banyam retorçut del Dimoni Gros, i miraven de posar mà, no damunt sant Antoni, sinó a les carns més sucullents de les jovencelles del poble, que giscaven i reien com a esperitades.

No sé si és molt agosarat suposar –això ho diran els entesos– que aquest ball de sant Antoni és una relíquia d'un ball representant les temptacions del sant, dins l'estil dels balls del Camp de Tarragona (...). Val a dir que les lletres de les gloses que es canten no tenen res a veure amb el tema de les temptacions, sinó que són, més tost, lloances del sant, invitacions a la seva devoció, a fer-li almoina i qualcuna n'hi ha de mig burlesca i poc respectuosa, com aquella que diu:

Sant Antoni és un sant vell,
du sabates de gamusa:

---

² GELABERT, Sebastià 'Tià de sa Real': **Comèdia de Sant Antoni de Viana. Comèdia del gloriós màrtir Sant Sebastià**. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover. Col. Tià de sa Real, 14. Manacor. 1982. Pp. 20-22.

no es pot mantenir ell
i vol mantenir sa cussa.

Aquesta revetla de sant Antoni, amb la revivalla que ha fet arreu això que anomenen folklore o cultura popular, ha com a reviscolat a moltes viles mallorquines, amb un afegitó de foguerons que jo no havia conegut mai; però la festa, per mi, és molt específicament manacorina, i no és arbitrari que l'autor del que podríem dir espectacle nacional de Manacor, la comèdia musical *Ai, Quaquín, que has vengut de prim!*, Sebastià Rubí, l'incorporàs, amb molt d'encert, al començament d'aquesta obra i que l'autor de la música, el mestre Antoni Maria Servera, fes un brillant tractament orquestral de la tonada popular».

L'evolució de la festa al llarg del segle XX va permetre que els dimonis adquirissin entorn seu tota una sèrie d'actes l'origen dels quals és difícil de situar en el temps malgrat que, per diferents motius, acabaren per imposar-se. Amb l'objectiu que siguin coneguts per tots nosaltres, en feim un petit resum:

- Quan d'ençà de 1944 s'impulsaren les beneïdes com esdeveniment popular amb la celebració de carreres de cavalls a l'Hipòdrom³, els dimonis ben aviat tengueren la tasca de lliurar els premis als guanyadors. Acudien a les curses acompanyats de la Banda Municipal de Música.

- Un altra ballada que s'ha fet tradicional és la de la Residència Municipal. En aquest sentit, tan sols volem fer memòria d'un dels Obrers Majors i encarregats de la capella de Sant Antoni: Mn. Sebastià Alzina Febrer. Accedí al càrrec el 3 d'agost de 1864 en substitució de Mn. Pere Joan Rosselló. Curiosament, també era el director de l'Hospital-Hospici de la Vila, per al qual treballà activament. L'any 1889, però, fou acusat d'haver-se apropiat de diners destinats a la casa d'acolliment. "El Manacorens" (núm. 12, del 19 d'octubre de 1889) féu una acalorada defensa del prevere tot dient d'ell: *Todos conocemos en Manacor al capellán Alzina, todos sabemos que su bondad y sus virtudes le han elevado al digno cargo de director o patrono del Santo Hospital de esta villa, porque en él se ve el verdadero amor al menesteroso y el verdadero amparo de la humanidad doliente. La sencillez, amabilidad y santas costumbres que le caracterizan, le han conquistado el profundo respeto y veneración que le rinden cuantos le conocen.* Mn. Alzina deixà d'estar al capdavant de l'Obreria el 9 d'abril de 1895, quan a causa de

---

³ El setmanari "Arriba" de 1944 recollia la següent informació: *El próximo día 17, festividad de San Antonio, la directiva del hipódromo local ha acordado dar mayor realce a este día, celebrando después de terminada la tradicional bendición de ganado, una entretenida y emotiva reunión hípica*

malaltia el substituí Mn. Joan Bonet. Morí el 19 de desembre de 1898, als 74 anys.

- L'any 1969, amb el nou impuls que prenia la festa, s'afegí un dimonió "ja surat" que perdurà per espai de 7 o 8 anys.

Comparsa a principis dels 1970

- El 1985, segurament a causa de l'auge de les Dimoniades, es crearen dos dimonis nous amb carota a l'estil del Dimoni Gros. No arrelaren dins la festa puix que l'any 1993 el Patronat de Sant Antoni decidí recobrar el sentit primer del ball.

Altres punts adoptats al segle XX i que es tracten al llarg d'aquest llibre són el primer ball a la Sala, l'encesa del fogueró de sa rectoria, el popular camió dels dimonis i, des de 2004, el darrer ball.

Després d'haver llegit tot el que s'ha dit, és evident que la figura dels dimonis presenta nombrosos punts obscurs, principalment pel que fa als seus orígens. És clar que l'antiguitat de la documentació que tenim a l'abast no ens permet remuntar-nos més enllà de 1883, data que no ens pot servir de punt de partida puix que, com es desprèn a molts apartats d'aquest llibre, les celebracions entorn a Sant Antoni són més antigues.

Dit això, pot resultar agosarat per part nostra voler fer hipòtesis sobre la seva antigor sense tenir cap fonament escrit, però no podem estar d'aprofitar l'avinentesa per dir en veu alta (i no massa fort) els pensaments que ens envolten:

1.- La presència d'un dimoni pels carrers de Manacor no s'ha limitat històricament a la revetlla i diada de Sant Antoni⁴. Hem tengut ocasió de veure com la dansa dels Cossiers disposava d'un dimoni boiet que, si bé no participava activament del ball, ajudava a fer espai als dansaires amb una canya. És curiosa la denominació de "boiet" per referir-se al dimoni, en clara contraposició a la de "gros" o "cucarell", pròpia de Sant Antoni. Segons Mn. Alcover, dins l'imaginari popular mallorquí existien diferents categories de dimonis que es podien resumir de la següent manera:

---

⁴ Encara actualment resta a Manacor com a recordança de la figura del diable el malnom 'Dimoni' lligat al cognom Duran. La primera vegada que es documenta és en una data tan primerenca com 1703: aleshores el portava Rafel Martí. Així consta a la seva partida de defunció: *Raphel Martí fill de Jaume y ___ als. Jay dimoni de edat circa 91 any. Fonch enterrat en esta Pl. de Manacor als 28 de desembre de 1703. No feu testament ni obres pies.* APD. B-I-11. P. 78.

- El Dimoni Gros, cap de l'infern.
- El Dimoni Cucarell, entès com un dels més importants.
- Els dimonis boiets, considerats com a esperits inquietos.
- Els dimonions, que són esperits inferiors i en funcions de servitud.

No podem negar que la colla actual té un Dimoni Gros, però vos heu aturat a pensar què s'amaga darrere dels coneguts dimonis petits? Es poden considerar més antics que el seu cappare? Si reparau bé amb el llistat de la jerarquia infernal, coincidireu amb nosaltres que allò que coneixem com dimonis petits no es correspon ni amb la idea de Dimoni Gros ni amb la de Cucarell, sinó més bé amb la de Boiet. La comparança amb els dimonis boiets actuals, els més antics dels quals resten encara lligats als Cossiers, ens permet entreveure certa relació, principalment quant al vestit de sac pintat amb cares dimonials, animals i dibuixos geomètrics o el garrot. El gran problema per al cas de Manacor és que només disposam d'una imatge del dimoni boiet dels nostres Cossiers, concretament un enregistrament datat pels volts de 1920. Allà s'hi veu un dimoni ballant entre els dansaires que, i aquí rau el més interessant, no provoca l'atenció dels assistents (la qual cosa demostra que era un element habitual) al temps que va vestit de manera molt semblant als dimonis petits de Sant Antoni. Certament, és difícil arribar a saber si aquests darrers són una derivació de l'antic dimoni boiet manacorí dels Cossiers encara que les similituds són força clares.

De tota manera, al llarg dels darrers cent cinquanta anys s'han donat altres casos de transvasaments d'elements propis d'un entremès a un altre. Sense anar més enfora, tenim el cas relatat per Mn. Alcover al seu dietari el 24 de juny de 1899: *He predicat a Son Carrió, i han ballat Sant Joan Pelós i dos dimonis de Sant Antoni ballaven amb ell per honrar la festa: la gent anava a l'aire. Són anats a ca les Monges, que no ho havien vist mai*⁵. Fixau-vos que, si seguim fil per randa les paraules emprades pel canonge, deduïm que per a ell els dimonis que acompanyaven el Sant per donar més relleu a les celebracions de carrer eren de Sant Antoni i, difícilment, es tractaria d'un Dimoni Gros amb un de petit. No de bades, encara avui el Sant Joan Pelut de Sant Llorenç balla acompanyat de dos dimonis que foren descrits per Salvador Galmés (1949) de la següent manera (la negreta és nostra): *Trecava [Sant Joan] tot el poble acompanyat de dos dimonis descalços, **vestits de tela de sac en una sola peça amb pintures infernals d'ocre i almanguera davant i darrera, un picarol penjat al cul, un cap de figueres amb gran banyam de boc i una***

⁵ MIQUEL, Llorenç Mn.: **Sant Miquel de Son Carrió**. Volum I. Edicions Miramar. Palma. 1998. Pàg. 144.

*barra en la mà d'un tronc de valma rosera*⁶. El desaparegut Sant Joan Pelós de Manacor tenia el 1854 *dos companeros*⁷ que anaven amb ell a la processó recollint almoines pels carrers de la Vila.

2.- El cas del Dimoni Gros és encara més complicat. Hi ha qui creu que prové de les antigues representacions pròpies del segle XVIII. Per al cas d'Artà, Antoni Gili⁸ documenta per primera vegada un dimoni l'any 1749. La tradició manacorina (recollida per Rafel Ferrer Massanet⁹) assegura que la creació d'una carota de Dimoni Gros i la normalització del ball es féu l'any 1874 coincidint amb la representació de la comèdia sobre Sant Antoni de Joan Bartomeu Bosch. Dissortadament, però, una vegada més ens hem de basar en la veu del poble i no amb documents d'arxiu. L'únic que podem afirmar amb fonaments és el fet que per aquells anys hi havia a

⁶ CASTRO, Maria; PLAZA, Lleonard; SERRANO, Juli: **Les danses rituals de Mallorca**. Govern Balear. Palma. 1995. P. 34.

⁷ CARVAJAL, Albert; LLITERAS, Joan; GOMILA, Antoni: **Balls i entremesos de Manacor**. Ajuntament de Manacor. Col. Papers de sa Torre, núm. 53. 2000. P. 22.

⁸ GILI, Antoni: **Sant Antoni Abat, festa popular d'Artà**. Edicions Documenta Balear. Col. Menjavents, 17. Palma. 1997. Pp. 101-104.

⁹ FERRER MASSANET, Rafel: **Manacor, notícia de cada dia**. Ajuntament de Manacor. Manacor. 2005. P. 19.

Manacor gent capaç de construir i/o restaurar les carotes de diferents figures del món festívol local: l'Alicorn acompanyà el ball dels Negrets per les festes de Sant Domingo l'any 1876¹⁰ i només tres anys després (1879) a la revetlla de Sant Jaume gegants i nans dansaren pels carrers del poble¹¹. A ningú no pot escapar que tant l'Alicorn com els nans i els gegants portaven carotes segurament obrades a Manacor mateix. Aquests aficionats (entre els quals es trobaven Sebastià Ribot i Bartomeu Fuster) encara eren presents en començar el segle XX: l'any 1900, per exemple, els gegants de Sant Domingo sortiren totalment restaurats *por dos aficionados de esta villa*¹².

El novell Dimoni Gros aviat degué llevar protagonisme als petits i al mateix Sant Antoni fins a convertir-se en l'element més popular i esperat de les festes, com de fet es desprèn a la notícia de 1883 ja citada.

3.- Finalment, pel que fa a Sant Antoni, element indispensable per al ball (tot i no participar-ne activament), és ben segur que és tan o més antic que els seus acompanyants ja que representa les temptacions patides pel sant anacoreta durant la seva vida.

---

¹⁰ ROSSELLÓ, Ramon: **L'any 1876, festa de Sant Domingo a Manacor**. Revista "Cent per Cent", núm. 13. 2003.

¹¹ ROSSELLÓ, Ramon: **La festa del patró Sant Jaume, l'any 1879**. Revista "Cent per Cent", núm. 21. 2003.

¹² FERRER MASSANET, Rafel: **Manacor hace cien años. Noticiario de 1900**. Quaderns de "Perlas y Cuevas", núm. 23.

